

ДІАЛОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Доволі часто уявлення про самореалізацію пов'язане з самореалізацією дорослої людини у таких сферах, як професійна, освітня, сфера особистісного життя. Однак передумовою особистісної самореалізації дорослої людини є саме підлітковий вік. Відомо, що підлітковий вік це найважливіший етап розвитку особистості. Джерелом особистісної самореалізації цього вікового періоду є потреба в усвідомленні себе, яка пов'язана з новоутворенням підліткового віку - розвитком самосвідомості. У підлітків з'являється інтерес до себе як до особистості і потреба пізнання свого внутрішнього світу. Внутрішній зміст "Я" – це відношення до самого себе, інших людей, предметів навколишнього середовища. Процес пізнання підлітком самого себе нерідко супроводжується переживаннями як негативного так і позитивного характеру. Переживання негативного характеру є результатом інтеріоризації, тобто засвоєння суджень і оцінок про себе з боку дорослих, іноді, негативних. Переживання позитивного характеру пов'язані з самореалізацією, тобто спрямованістю підлітка на саморозвиток. Одним зі способів відокремити власне "Я" від "Я" інших людей - є активна взаємодія з ними. Формою взаємодії у ситуації міжособистісного спілкування є діалогічне спілкування. Діалогічне спілкування визначається як рівноправна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, що має на меті взаємне пізнання, самопізнання і саморозвиток партнерів по спілкуванню [5]. Діалогічне спілкування відбувається за умов сприйняття співрозмовниками один одного як неповторної індивідуальності. Відомо, що в вітчизняній психології існують багато різних підходів до вивчення психічної діяльності особистості, а саме особистісно-діяльнісний (О.М. Леонт'єв), вчинковий (О.В. Киричук), функціонально-процесуальний (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн), особистісно-рольовий (В.І. Войтко), діалогічний (Г.О. Балл, В.С. Біблер, М.М. Бахтін). Представники останнього розглядають діалог та діалогічне

спілкування як механізм психічного розвитку особистості. На думку, Г.О. Балла, діалог є одиницею педагогічної взаємодії і розуміється як формально (поперемінний обмін репліками двох і більше людей) так і змістовно (як спосіб реалізації сутності людини через зіставлення і взаємовплив позицій партнерів) [1]. Також вчений розглядає діалог як метод громадянського виховання. Інший представник діалогічного підходу М.М. Бахтін визначає діалог як засіб взаємодії суб'єктів спілкування та як вираження сутності свідомості особистості. Умовою виникнення діалогічних відносин, вважає він, є наявність комунікативної інтенції, установки на повідомлення. Згідно теорії діалогу М.М. Бахтіна розвиток діалогічного спілкування у підлітків це є розвиток їх внутрішньої психічної діяльності, свідомості як важливого показника особистісного розвитку. У працях Г.В. Дьяконова, М.В. Савчина, Л.П. Василенко діалогічне спілкування розглядається як характеристика і базова умова розвитку свідомості та самосвідомості людини [6]. З.С. Карпенко розглядає діалогічне спілкування як універсальний психологічний механізм аксіогенезу особистості. В процесі діалогічного спілкування відбувається включення Іншого в духовний світ Я як повноважного партнера, можливого взірця саморозвитку.

Слід зазначити, що діалогічну форму спілкування як особливу взаємодію розглядають як поєднання зовнішнього та внутрішнього діалогів. Потреба людини вести зовнішні і внутрішні діалоги є формою її існування в якій діалог повинен набувати певного змісту, оскільки діалогу без змісту не буває. Як свідчать дослідження психологів, внутрішній діалог про себе, (продумування змісту зовнішнього діалогу у внутрішньому плані, пошук аргументів, слів та понять, щоб виразити свою думку у зовнішньому діалозі) передують зовнішньому діалогу. Саме оволодіння такими знаннями, вміннями та навичками лежить в основі будівництва суб'єкт-суб'єктних відносин.

Одним з головних напрямків гуманістично орієнтованої освіти є діалогізація навчально-виховного процесу. Основними принципами якого є емоційна та особистісна розкритість учителя й учня, психологічна налаштованість на актуальні стани один одного, безцінність, довірливість та щирість вираження переживань і станів. Необхідною умовою діалогічного спілкування є так звана “педагогіка співробітництва” Ш.О.Амонашвілі: орієнтація вчителя на учня як на рівного собі учасника спілкування. Тобто процес педагогічної взаємодії набуває ознак діалогічності. Діалогічне спілкування вчителя з учнями передбачає взаємодію особистостей з певною

системою загальнолюдських потреб і цінностей (потребою у підтримці, заохоченні, схваленні з боку інших, у самореалізації, потребою виявити свою індивідуальність, бути значущим). А також, зняття бар'єрів у педагогічній взаємодії. Отже, діалогічне спілкування в процесі педагогічної взаємодії характеризується наступним: суб'єктами взаємодії виступають вчитель і учень; вчителем виокремлюються такі якості особистості учня, які він схвалює і заохочує до розвитку; провідна роль надається діалогу вчителя з учнями; відбувається перетворення суперпозиції дорослого в особистісно рівноправні позиції. Діалогічність спілкування проявляється ще у тому, як відбувається психологічний вплив суб'єктів взаємодії один на одного. Вчені виокремлюють монологічну і діалогічну стратегії психологічного впливу. Використовуючи монологічну стратегію впливу, педагог виступає як носій беззаперечної істини і діє як її "транслятор". Навпаки, діалогічна стратегія впливу визнає рівноправність обох партнерів взаємодії, незалежно від віку, соціального статусу, рівня знань і досвідченості. Слід зазначити, що лише за умови готовності кожного з учасників взаємодії до діалогічного спілкування відбувається розвиток та саморозвиток особистості, яка здатна до самореалізації своїх потенціальних можливостей. Таким чином постає питання готовності майбутніх вчителів до побудови навчально-виховного процесу на основі діалогічного спілкування. Діалог це складний та багатогранний вид активності людини. Пізнавальна діяльність майбутніх вчителів відбувається саме в діалозі. Ставлення до студентів як до суб'єктів учіння створює сприятливі умови для розвитку в них самостійного і незалежного мислення, набуття ними навичок самоосвіти, формування рефлексивного ставлення до професійної діяльності. Володіння студентами навичками побудови навчального діалогу як форми спілкування сприятиме творчому розвитку особистості учнів. Формування у майбутніх вчителів спроможності здійснювати педагогічну взаємодію на принципах діалогічного спілкування сприятиме розвитку в них інтелектуальних умінь та навичок, досягненню високого рівня саморозвитку і самоповаги, забезпеченню передачі соціального досвіду та гуманістичній спрямованості навчально-виховного процесу.

Діалогічне спілкування як форма взаємодії учнів і вчителя та учнів між собою найбільш сприятливе для побудови навчально-виховного процесу в середній школі. Зумовлено це тим, що підлітковий вік є найважливішим етапом розвитку особистості. Провідною діяльністю, в якій відбувається формування основних новоутворень цього віку є інтимно-особистісне спілкування. Потреба

у спілкуванні є важливим компонентом спілкування як провідного виду діяльності. В процесі спілкування реалізуються різноманітні потреби особистості, які в сукупності створюють комплекс комунікативних потреб (потреба в емоційнім контакті з іншими людьми, потреба у мовному спілкуванні). Спілкування неодмінно присутнє в головних сферах людської діяльності (гра, учіння, професійна діяльність тощо). При цьому в кожній зі сфер спілкування має свою специфіку. В сфері міжособистісних стосунків спілкування є провідним видом діяльності. Спілкування є необхідною умовою виконання іншого виду діяльності (наприклад, гра в молодшому віці). В кожній із сфер діяльності спілкування має свій набір комунікативних потреб. Г.Я. Розеїн виокремлює наступні групи комунікативних потреб: потреба у співробітництві, кооперації, співпраці; потреба у лідерстві, керівництві; потреба в обміні інформацією, знаннями; потреба у самовираженні, самоствердженні, самореалізації. На думку автора, перші три групи потреб реалізуються в діяльності спілкування, яке супроводжує інші види діяльності. Лише четверта група реалізується у спілкуванні як в провідному виду діяльності [3]. Отже, задоволення підлітками потреби у самоствердженні та самореалізації відбувається у спілкуванні як провідному виду діяльності цього вікового періоду. Результати досліджень комунікативного розвитку особистості свідчать про використання підлітками діалогічного виду спілкування. Характерними рисами якого є рівноправність, розуміння, щирість, ненав'язливість та ін. Мотиваційною основою діалогічного спілкування в підлітків є потреба у спілкуванні як базова потреба людини до саморозвитку, самореалізації через діалог з іншими людьми та потреба у спілкуванні з однолітками [4]. Компонентами останньої є пізнавальний (спілкування являє собою специфічний канал інформації, яку не завжди розповсюджують батьки. Зокрема, інформацію про міжстатеві відносини, підлітки отримують у процесі спілкування з однолітками); поведінковий (спілкування з однолітками сприяє засвоєнню навичок соціальної взаємодії); емоційний (спілкування з однолітками це специфічний вид емоційного контакту. Усвідомлення належності до групи сприяє розвитку у підлітка почуття незалежності від батьків. Повага з боку однолітків робить його більше впевненим у собі, дає йому відчуття емоційного задоволення). Зауважимо, що для підлітків важливо не просто бути разом з однолітками, вони прагнуть зайняти в референтній групі таке положення, яке б відповідало їхнім домаганням. Для одних це бажання бути лідером, для інших – бажання знайти близького друга. Розвивається

вміння підлітків орієнтуватись на вимоги товаришів, здатність до взаєморозуміння з оточуючими. Розглянуті вище вікові особливості психіки та особистості підлітка, дають підставу зробити висновок про те, що в них наявна орієнтація на розкриття внутрішнього світу свого та іншої людини, а тому вони прагнуть до партнерських, особистісних взаємин із старшими. У вмінні спілкуватися з іншими людьми виявляється така особистісно-комунікативна якість людини як комунікативна здатність. Навички діалогічного спілкування певним чином пов'язані з формуванням в підлітків комунікативної здатності. Комунікативну здатність визначаємо як спроможність до побудови суб'єкт – суб'єктних відносин, тобто, до діалогічного виду спілкування, що сприяє особистісному розвитку людини. Згідно визначення поняття комунікативної здатності, виділяємо в її структурі наступні компоненти: мотиваційний компонент (спрямованість особистості, потреба у спілкуванні); вольовий компонент (здатність до самоконтролю у спілкуванні); поведінковий компонент (вміння розв'язувати конфліктні ситуації, вміння емоційно співпереживати). Можливість ведення учнями підліткового віку змістовного діалогу потребує їх психологічної та інформаційної підготовки. Володіння підлітками знаннями, вміннями і навичками побудови внутрішнього діалогу як передумови зовнішнього є важливим показником їх особистісного розвитку, свідомості та внутрішньої психічної діяльності. Основні труднощі в становленні внутрішнього діалогу у підлітків пов'язані з недостатнім розвитком мовлення та мислення, особливо логічного мислення.

Комунікативна здатність як складова діалогічного спілкування вимагає від особистості володіння такими вміннями, як вміння здійснювати усну і письмову комунікацію, вміння сприймати і розуміти партнера зі спілкування. Діалогічна взаємодія між суб'єктами спілкування відбувається на основі усного мовлення, що є засобом передачі і прийому інформації, засобом і чинником розумового розвитку учнів. І.О. Синиця, відомий дослідник усного мовлення, вважав основними формами усного висловлення думок і почуттів, які притаманні учням підліткового віку - монолог-опис і монолог-розповідь. Монолог-розповідь – ближчий до діалогу, ніж інші різновиди монологу. Він включає в себе пряму мову, наслідування учасників подій тощо. На думку І.О. Синиці, діалог є для підлітків найбільш звичайною формою усного мовлення. Вони не відчують у діалозі певних труднощів, з якими стикаються у монологічному та писемному мовленні. Діалогічне мовлення не вимагає від учнів самостійності мовної діяльності, яка їм бракує. При переказі твору учні

підліткового віку передають діалоги максимально точно на відміну від описів. Усне діалогічне мовлення характеризується різним темпом перебігу: скоромовне (учні квапляться, перебивають один одного, нерідко повторюють вже сказане) і уповільнене (учні більше прислухаються один до одного, а, іноді, взагалі замовкають на певний час). Також характерним для нього є довільність (кожний новий вислів у діалозі обумовлений ситуацією і попередніми висловами), ситуативність (співрозмовники вже розуміють один одного тільки завдяки перебуванню в одній ситуації), підтриманість (співрозмовники впродовж діалогу міняються ролями, а також допомагають один одному) [7]. Діалогічне мовлення в багатьох випадках імпровізоване (наступна фраза одного зі співрозмовників залежить від останньої фрази іншого) і недостатньо сплановане (планується в самому процесі діалогу). В діалогічному мовленні також використовується багато невербальних засобів комунікації. Вони замінюють окремі слова, словосполучення і навіть речення. Діалогічне мовлення не потребує відповідних умінь і навичок.

Діалогічне спілкування як чинник особистісної самореалізації підлітків передбачає наявність в них потреби у спілкуванні як потреби у пізнанні інших людей та самопізнанні. Спрямованість особистості підлітків детермінує їх ставлення до свого «Я», до справи, до взаємодії в процесі побудови діалогу. Важливо наявність в учнів як, суб'єктів спілкування, вміння контролювати і регулювати власну поведінку в процесі взаємодії, перцептивних, емпатійних, інтерактивних вмінь та навичок, вироблення пластичного стилю взаємодії з оточуючими. Крім того, ми вважаємо, що умовою особистісної самореалізації підлітків є сформованість в них комунікативної здатності як спроможності до побудови діалогічного типу спілкування. Формуванню комунікативної здатності сприятиме розуміння підлітками значення спілкування та власних комунікативних можливостей для самореалізації в сфері міжособистісного спілкування та, в учінні.

Література

1. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Волинець А.Г. та ін. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: Книга для вчителя / За ред. Балла Г.О., Киричука О.В., Шемалашвілі Р.М. – К.: ІЗМН, 1997. – 136с.
2. Бахтин М.М. “Эстетика словесного творчества” М.: Искусство, 1986. – 445с.
3. Злобина Е.Г. Общение как фактор развития личности. – К., 1982 – 114 с.
4. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра. – К., 2006. – 336

5. Орбан-Лембрик Л.Є. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.

6. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – [2-е вид., доп.]. – К. : Академвидав, 2011. – 384 с.

7. Синиця І.О. Педагогічний такт і майстерність учителя. – К., Рад школа, 1981. – 319 с. – (Пед.. б-ка).

**Національна академія педагогічних наук України
Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України
Лабораторія психології навчання імені І.О.Синиці**

**Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору
в контексті гуманістичної парадигми**

**Матеріали
Всеукраїнської конференції з міжнародною участю
31 травня 2018 року, Київ**

Київ-2018

УДК 373/378.01/.09:316.6](477)(082)

П 86

Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 13 від 02.07.2018 року)

Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми : матеріали всеукраїнської конференції з міжнародною участю (31 травня 2018 року, Київ) / за ред. С.Д.Максименка. – Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2018. – 280 с.

ISBN 978-617-571-157-6

Редакційна колегія:

Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор; Чепелева Н.В., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор; Карамушка Л.М., член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; Кокун О.М., член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; Бучма В.В., старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка; Дзюбка Л.В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка; Слободяник Н.В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка; Шатирко Л.О., старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України.

У матеріалах всеукраїнської конференції з міжнародною участю викладено результати досліджень найбільш актуальних проблем особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми. Представлено теоретичні підходи до проблеми, проаналізовано психолого-педагогічні аспекти взаємодії суб'єктів освітнього простору (освітні, вікові, гендерні, психологічна грамотність, взаємодія з дітьми з особливими потребами). Розглянуто завдання психологічної безпеки та психологічного здоров'я учасників особистісної взаємодії, шляхи запобігання деструктивним формам особистісної взаємодії в освітньому просторі. Представлені наукові розробки дослідників будуть корисні психологам та педагогам, як науковцям так і практикам, усім, хто цікавиться проблемами сучасної розвивальної освіти.

Матеріали опубліковано в авторській редакції.

© Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018